

Dr. BERNARD REYMOND

AZ EGYHÁZ ÉS ÁLLAM KÖZÖTTI VISZONY ÉPÍTÉSZETI MOTÍVUMAI*

Vallásszabadság és istentiszteleti szabadság

A francia protestantizmus egyik kiemelkedő gondolkodója, Alexandre Vinet (1797-1847) felkeltette kortársai figyelmét az istentisztelet történetéről írt tanulmányával, amelyben védelmébe vette azt a fontos megállapítást, miszerint nem lehetséges igazi vallásszabadság, hogyha ehhez nem társul az istentiszteleti szabadság.

A kereszténység története kezdettől napjainkig igazolja ennek a megállapításnak az érvényességét, de ugyanakkor arra is figyelmeztet bennünket, hogy alkalmazása mindig bizonytalan. Az életben sok mai és régebbi példát találunk arra, hogy léteznek vallások és egyházak, amelyek nem tűrik meg a saját istentiszteleti formájuktól elütő jellegűeket, és vannak államok, amelyek abban foglaltosak, hogy akadályozzanak mindenféle vallásos tevékenységet, amely istentiszteleti formát ölt. Fő érvként arra hivatkoznak, hogy abban az esetben, ha ezek a más istentiszteleti formák nem érvényesülhetnek nyilvánosan, akkor magánvéleményében mindenki szabad marad. Vinet szerint pont fordítva áll a dolog, mert az a szabadság, amely teljesen befelé fordul, nem lehet többé vallásos szabadság a szó teljes értelmében. Intézményi szempontból pedig éppen ennek a tagadása.

Vinet sok protestáns kortársához hasonlóan nagyon ragaszkodott az egyéni és a belső élet értékeihez. Éppen ezért kevés figyelmet fordított a láthatókra. Fel szeretném hívni a figyelmet arra a tényre, hogy ha a vallásszabadság magában foglalja az istentiszteleti szabadságot, akkor ez maga után vonja helyiségek használatát, épületek építését istentisztelet céljára. Másképp fogalmazva, a vallásszabadság kihatással van az építészetre, sőt a várostervezésre is.

Az építészetre abban az értelemben hat, hogy a rendszeres istentisztelet rendes körülmények között megköveteli, hogy az erre a célra kijelölt hely az épületben megfelelően legyen megtervezve és szervezve, és hogy a fejedelemnek vagy az államnak legyen ott helye jog vagy gyakorlat szerint.

Az esztétikára abban az értelemben hat a vallásszabadság, hogy az istentiszteletnek a szó szoros értelmében nincs nyilvános jellege, hogyha az erre szolgáló épület nem hívja fel magára a figyelmet mint olyan, amelyet éppen istentiszteletre szántak.

A várostervezésre úgy hat a vallásszabadság, hogy a teleknek, amelyet kiválasztanak az istentiszteletnek szolgáló épület számára, mind a városi, mind a vidéki környezetben megfelelőnek kell lennie. Ebben az értelemben is lehetőség van az irányításra, amelyet különböző vallások gyakorolnak vagy éppen tagadnak.

* Angolból fordította Lészai Lehel.

Minden félreértés elkerülése végett kezdettől fogva tisztázzuk, hogy szükség esetén a keresztény hit, akárcsak más vallások is, meglehetősen könnyen boldogulnak olyan épületek nélkül is, amelyeket kimondottan istentiszteletre építettek. A keresztény történelemben általánosan ismert jelenségek a titkos istentiszteleti alkalmak, amelyeket a szabad ég alatt, vagy éppen koncentrációs táborokban tartottak. Gyakran az is előfordul, hogy azok, akik ilyen istentiszteleti alkalmakon vettek részt, úgy gondolnak vissza ezekre, mint ami sokkal időtállóbb és jobban bevésődött élményt jelentett, mint amit egy nyilvános istentisztelet nyújthat.

Megjegyezvén ezeket a viszonylag gyakran előforduló kivételeket, szeretnénk rámutatni arra, hogy mennyire különböző típusú kapcsolatok léteznek a lelki élet és a pillanatnyi hatalom között, és ezek milyen hatást gyakorolnak a századokra egészen napjainkig, mivel mindezek kőbe és a környezetbe vésődtek.

Az őskeresztények istentiszteleti helyei

Nem tudunk nagyon sokat az őskeresztény korról azon kívül, hogy az őskeresztények tovább is jártak zsinagógába, miközben magánházaknál is összegyűltek istentiszteletre. Miután a zsinagógával való szakítás egyértelmű tényvé vált, az elején megelégedtek azzal, hogy magánházakat alakítsanak át a közösségük szükségének megfelelően, anélkül azonban, hogy külsejükön döntő változást eszközöltek volna. Azt is fel lehet tételezni, hogy úgy építettek házakat, hogy kielégítsék az istentisztelet és a közösségi élet szükségleteit, és közben nem tévesztették szem elől a használatban lévő lakóhelyek belső kivitelezési módját.

Ebben a vonatkozásban a legjobb állapotban maradt a Doura-Europos istentiszteleti hely Szíriában, amelyre gyakran hivatkoznak, de ennek egyedi stílusa nem jelenti azt is, hogy ez lenne a zsinórmérték. Ez az egyetlen ismert ilyen típusú épület, de nincs semmilyen ok arra, hogy máshol a rendelkezésre álló területet ne rendezték volna be másképpen.¹

Másfelől azonban ezeknek az emlékeknek a vizsgálatához két észrevételt fűzünk:

a. Amennyiben ilyen épületek léteztek - és úgy tűnik, hogy leggyakrabban így volt, - akkor ez annak a bizonyítéka, hogy mivel a 2. század keresztényeit megtűrték, ők látszólag nem próbáltak elrejtőzni, és nem is akartak más vallásokkal versengeni.

b. A Doura-Europos-i épület belső elrendezése arra utal, hogy semmilyen kapcsolata nem volt a világi hatalommal - ebben az esetben a római birodalommal. Fejlődése eme fókán a kereszténység látható volt anélkül, hogy meggondolatlanul hivalkodott volna a városban. Azt mondhatnánk mai szóhasználattal, hogy magánügy maradt hitük gyakorlása, akárcsak az épületek, amelyeket istentiszteletre kiválasztottak.

A konsztantinuszi bazilikák

Nagy Konsztantinusszal minden megváltozott. Kortársai ezt a változást azoknak az épületeknek a jellege által észlelték, amelyekben attól kezdve a keresztény istentiszteletnek helyet biztosítottak. A magánházat a bazilika követi. Abban a korban nehezen elképzelhető nyilvánosabb és hivatalosabb jellegű épület. A birodalomban eredetileg a bazilika az igazságszolgáltatás, a nyilvános gyülekezés és a politikusok megnyilatkozásának helye volt.

Egyes modern protestánsok azt gondolták, hogy itt meglelhetik azt a kiindulási pontot, amely alapján kijelenthetik, hogy kezdetben a kereszténység világi jelleget mutatott. Ez az érvelés nem tűnik jelentősnek, különösen azért, mert túlzott mértékben épít a történelmi bizonyítékokra egy modern teológiai lehetőség érdekében. És az sem biztos, hogy polgári vagy világi használatban lévő bazilikákat jelöltek volna ki a keresztény istentisztelet megtartására. Ezzel szem-

ben úgy tűnik, hogy a meglévő világi bazilika mintája alapján ihletődtek, és így született meg az az épülettípus, amely leginkább megfelelt ennek a vallásnak, amelyet attól kezdve hivatalosan is elismertek.

Abban az esetben, hogy ha csupán Róma városára szorítkozunk - amelynek példája meghatározó volt az egész birodalomra nézve -, lehetetlen nem felfigyelni a Milánói Ediktum kihirdetése után a Nagy Konsztantinusz parancsára épült bazilikák roppant méretére. Attól kezdve kiterjedésüknél és csodálatos voltuknál fogva méltó párja voltak a pogány Róma legnevesebb építészeti alkotásainak. Figyelembe véve az egymásután következő változtatásokat is, amelyeknek ki voltak téve, Szent János Lateran-i és Szent Pál temploma még ma is világos képet nyújt.

Nem tudjuk pontosan, hogy milyen is volt eredetileg a belső tér kiképzése. Minden arra utal, hogy a császárnak kellett legyen ott egy saját széke, amely láthatóan kifejezte az ő Isten akaratából bírt tekintélyét (Róm 13) és megszentelt szerepét a keresztény istentiszteletben. Másképp fogalmazva, az a tény, hogy Róma szívében ilyen bazilikák épültek, nem a keresztény vallás világi jellegét volt hivatott hangsúlyozni, mint inkább a birodalom új politikai rendszerének a keresztény megszentelést. A császár többé nem volt isten, de az Isten által óhajtott új politikai rendszer kezésévé és szimbólumává vált.

A Szent Zsófia templom császári liturgiája

Az építészetben ez a jelképes cél még világosabbá válik egy olyan épület révén, mint a konstantinápolyi Szent Zsófia templom. Amikor Jusztiniánusz császár felszentelte 532-ben, kifejezte abbéli örömét, hogy ezzel felülmúlta Salamon jeruzsálemi templomát. Az ilyen meggyőződés nem vezet félre: a Szent Zsófia templom megépítése, akárcsak Salamon munkája, egyformán volt politikai és vallásos beruházás. Vagy még pontosabban szólva, azért létezett az egyik indíttatás, mert volt a másik is.

Csupán építészetileg megközelítve, a Szent Zsófia templom az üdvösség szempontjából nézett kozmikus rend jelképes ábrázolása. Azok, akik belépnek, egyszerre vannak a földön - a négy világtájat a négy főszlop képviseli - és a mennyei valóságok közösségében, amit a dóm és az abban feltüntetett személyek fejeznek ki: Krisztus, az apostolok, a pátriárkák. A Szent Zsófia templomot nem véletlenszerű liturgiák ünneplésére szánták, hanem rendszeres isteni liturgiára, amelyen részt vesz a császár családjával és kíséretével.

Ezt az egyidőben császári és vallásos szertartást² rekonstruálni igyekvő sokféle próbálkozás közül a legvalószínűbbnek tűnök azt sugallják, hogy a császár és kísérete vallásos jellegű felvonulással érkezett a Szent Zsófia templomba. Miután belépett, a császár lett a legfontosabb jelenlevő - a püspöknél krisztusibb tisztséggel bíró személy. Ennek ellenére ő a Krisztusnak kijáró vitathatatlan elsőséget azzal fejezte ki, hogy nem a központi széket foglalta el, hanem egy oldalsót. Az oltár minden valószínűség szerint eredetileg az épület középpontjába volt helyezve.

Közismert tény, hogy a görögkeleti hagyománnyal rendelkező országokban még ma is nehéz szétválasztani a lelki hatalmat a világitól, éppen azért, mert egy olyan liturgiában, mint amelyet a Szent Zsófia templomban gyakoroltak, a császár bírt szent és krisztusi tisztséggel, nem pedig a püspök vagy egy pap. Ugyanakkor ez az építészet arra is emlékeztet minket, hogy egy ilyen keresztény vallás nem mindennapos nehézségekbe ütközik akkor, amikor el kell ismernie maga mellett más vallásokat és a kereszténység felfogásának más módozatait. Talán erre döbbenhettek rá közvetve a muzulmánok akkor, amikor a Szent Zsófia templomot mecsetté alakították át, és ezt akarta kifejezni Atatürk, a világi Törökország atyja, amikor ezt a mecsetet múzeummá alakította. Minden bizonnyal szándékában állt

visszaszorítani azt a vallásos kizárólagosságot, amely az ország legtekintélyesebb épületéhez kapcsolódott.

A Karolingok kétszentélyes temploma

A lelki és a világi hatalom együttlétezése mindig kisebb összeolvadást eredményezett nyugaton, mint keleten. Ennek ellenére a Karolingok építészete e két erő viszonyának igen sajátos ábrázolását tárja elénk. A magyarázat, amelyet alkalmazni fogunk érvelésünk alátámasztására, sok ellentmondásnak lehet a tárgya.³

Kiindulópontunk az, hogy ennek az építészetnek legérdekesebb vonása azoknak a templomoknak vagy katedrálisoknak a létezése, amelyekben két szembenálló szentély létezik; az egyik keleti, a másik nyugati fekvésű, például Trierben. Ilyen terv szerint épült a 9. században a Szent Gallen kolostor is. Miért a két szentély? A legvalószínűbb feltevés, de a legvitatottabb is az, amit a németek "Kaiserchor" (császári szentély) feltevésnek neveztek. A keleti szentély helyét biztosított a püspök székének segédjeivel együtt, a nyugati szentély a császáré. A szent kereszt oltára (az ún. központi oltár) pedig körülbelül feleúton található a lelki és a világi hatalom képviselője között.

Ennek a feltevésnek megfelelően nem a keleti, hanem a nyugati szentély a fontosabb, ahogyan a római Szent Péter bazilikában láthatjuk, amely nyugati fekvésű, nem pedig keleti. Ugyanakkor azt is gondolhatjuk Louis Boyerrel⁴ együtt, hogy minden esetben a jelenlevők kelet felé fordulva mondták az imádságot. Ebben az esetben a császár, aki a nyugati szentélyben ült, valóban a főszékben foglalt helyet, mert a püspökkel ellentétben ő már a helyes irány felé volt fordulva. Az Aachen-i császári katedrálisban széke elhelyezésének megválasztása arra utal, hogy csupán Nagy Károly császár tudta egy pillantással áttekinteni mindazt, amit a legszentebb személynek az istentiszteleten látnia kellett.

A Karolingok építészetének kétszentélyes bazilikái megőrizték felépítésükben és kőben annak a helyzetnek az emlékét, amelyben a világi hatalom birtokosa egy időben volt a lelki hatalom képviselője is. A Karolingok vallásos építészete szentesít egy olyan világréndet, amelyben Krisztus oltára a központ.

A középkori katedrálisok

Ebben a vonatkozásban a beiktatásról (investitura) szóló viták hamarosan kiigazításokhoz vezettek. A nyugati szentély (a császári szentély a német feltevés szerint) eltűnése együtt járt a liturgiai tevékenység központjának a keleti szentélybe való eltolódásával. Az egyedüli szék, amely jelezte annak a hatalomnak a létezését, amely most már egyszerre volt megszentelt és liturgiai, a püspök széke volt.

Ezért a templom egy olyan területté változik, amelynek középpontjában a lelki hatalmat kizáró jelleggel gyakorolják, miközben a világi hatalom előjogai megszűnnek ennek a szent helynek a küszöbén. Pl. a fejedelem rendfenntartó erőinek nem volt joguk üldözni egy gyanús személyt a templom belsejében. A szentély joga ebben a megjelenésben konkrét kifejezését nyújtotta a hatalom ezen földrajzi és felemás építészeti megosztottságának.

Ne feledjük, hogy a gótikus katedrális nem csupán a hit vállalkozása volt (a 13. század, "a hit százada" csupán egy mítosz, amelyet teljes egészében a 19. század hozott létre), hanem gyakran és leginkább a tekintély kérdése. Azon versengtek, hogy ki fogja megépíteni a legnagyobb, legmagasabb, legelbűvölőbb katedrálisot. Abban az időben a katedrálisok és a társaskáptalani templomok (Münster) voltak a legfontosabb épületek a városokban, és sokáig azok is maradtak. Építészeti és stilisztikai bonyolultságuk miatt a mennyei Jeruzsálem jelkép-rendszeréhez szolgáltattak anyagot. Amikor a katolikus spanyol királyok visszahódították Granadát a kereszténységnek, semmi sem volt sürgősebb szá-

mukra egy katedrális építésénél, amely masszív és nagyratörő volt a szaracén építészeti kifinomultságához viszonyítva, és jól kifejezte annak a vallásnak türelmetlen jellegét, amelyet másokra akartak kényszeríteni.

Ebből a szempontból mérlegelve az ügyet, a gótikus építészeti, amelyet hamarosan utolérték a katolikus barokk bizonyos jellegzetességei, a császári módszerhez hasonlított - kőbe faragott parancsok -, melynek megfelelően az Új Világ keresztény hódítói szigorúan rákényszerítették vallásukat, mint egyedüli üdvözítő és éppen ezért az egyetlen megtűrhető vallást azokra a népekre, amelyeket leigáztak.

A fontossági sorrend felcserélődése

Európában a helyzet hamarosan változott. A 15. századtól kezdve az egyházi épületek városi környezetben egyre inkább ki voltak téve más épületek kihívásának, amelynek fontossága és száma egy pillanatig sem szűnt meg növekedni: városházák, paloták, státusz-szimbólum lakóhelyek, kereskedelmi épületek, magtárak stb. A templomok megszűntek "a falu központjában" lenni. Vitáztak a haranglábakkal kapcsolatosan; a városházi harangtoronyok ki akarták egészíteni a templomaikat, ami nem mellékes ügy, hogyha arra gondolunk, hogy a harangozás milyen szerepet játszott a közösségi életben e század alkonyáig.

Ebben a tekintetben egyike a legfontosabb pillanatoknak akkor érkezett el, amikor a fejedelmek és építészeik nekifogtak a városok arculatának újratervezéséhez és többet nem vették figyelembe a templomot vagy a katedrális, amely a jelképes központ volt, hanem ezeket az egyházi épületeket úgy kezelték, mint a városkép többi tényezője közül egyet. A sok közül csak két kiragadott példa: a római *Piazza del popolo* és a Baden-i *Freudenstadt* újraépítése. Az első esetben ikertemplomot építettek a tér végében, nem annyira a kegyesség túltengése miatt, hanem mert az építész-mérnöknek szüksége volt arra a megfelelő tervezéséhez. A második esetben a tervező úgy képzelte el a meglévő templom kiegészítését, hogy egy kiálló falat ragasztott hozzá, oly módon, hogy az meghatározza annak a térnek a szögét, amelynek közepében a fejedelmi palotának kellett állnia.

Nem létezhetett egy eszményibb lehetőség arra, hogy tudassa a fontossági sorrend felcserélődését, amely jellemzi a modern időköt ilyen értelemben; mostantól kezdve a polgári törvényeket nem kell többé úgy alakítani, hogy megfeleljenek az egyházi tekintély által meghatározott szabályoknak, de az egyházi élet meg kell elégedjék azzal a szabadsággal, amelynek határai a "közrend iránti tisztelet".

Protestáns templomok

Mielőtt ezekről szót ejtenénk, figyelembe kell vennünk azt, hogy egy új jelenség tűnt fel az egyházi építészeti láthatárán: a keresztény vallás különböző értelmezése. Olyan helyeken, ahol a reformáció győzött és érvényesült a *cuius regio eius religio* elv alapján (a fejedelem vallása kell hogy legyen az alattvaló vallása is), az építészeti változások két pontra összpontosítottak:

1. a kolostorokról való lemondásra, amelyekről azt tartották, hogy hasznavehetetlenek és fölöslegesek (vagy azokat átalakították közhasználatra, pl. raktárakká és hombárakká);

2. a templomok belső terének az átszervezésére, amelyet attól kezdve a protestáns istentiszteletre szántak. Ez az újjászervezés esetenként az épület teljes átrendezését eredményezte, pl. amikor a szentélyt befalazták, hogy kialakítsanak egy helyiséget világi használatra, miközben egyedül a hajó maradt az istentisztelet használatára. Ilyen értelemben a reformáció is mély nyomot hagyott az előző korból örökölt épületek tömbjeiben.

A legérdekesebb példák azon a tájakon találhatóak, ahol a reformációnak sikerült gyökeret eresztenie, jóllehet a római katolikus maradt az uralkodó vallás.

Ez volt a helyzet Franciaországban több mint egy századon keresztül, különösen a Nantes-i Ediktum (1598) után, amely biztosította a protestánsok számára az istentiszteletek megtartását. Az Ediktum egyik rendelkezése kikötötte, hogy a protestáns templomok (amelyek neve "temples" franciául - a francia protestánsok ezt a nevet adták istentiszteleti helyeiknek) nem szabad hasonlítanak az eredeti templomokhoz. Bizonyos esetekben elég volt pontosan olyan stílust alkalmazni, mint a magánházaknak, pl. az első protestáns templom esetében Metzben (1615). A többi esetekben nagyrészt pontosan a templomok stílusát vették alapul: más szavakkal kifejezve egy olyan külalacról volt szó, amely hasonlított a korabeli képzelet szerint a hagyományosan felfogott jeruzsálemi templomhoz. A protestáns templomokat tehát istentiszteleti helynek építették meg, de az uralkodó vallás megsértése nélkül, amely egyidőben a király vallása is volt.

Hogyha most arra gondolunk, amit a belső megjelenésükről ismerünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy semmiben sem hasonlítottak a középkori templomok térbeosztásához, ahol láthatóan el volt különítve a papság számára fenntartott hely a világi hatalom számára épült helytől. Ezzel szemben pl. a lyoni *Templa Pradis* festett ábrázolásán nehéz nem észrevenni, hogy a méltóságok számára lefoglalt tiszteletbeli székeket olyan terítő takarja amelynek a szószerkezet fedő mindkét végén látható a "fleurs de lys". A protestánsok számára ez látható módon való kifejezése volt annak a gondolatnak, hogy a saját vallásértelmezésük talán nem egyezett a királyéval, de ennek ellenére ők hűséges szolgálóknak kívánták feltüntetni magukat.

A protestánsok azt remélték, hogy hosszú távon el fogják ismerni őket, mint egy kisebbségi - de ugyanakkor tisztességes és a királysághoz hűséges - vallás képviselőit. Ismeretes, hogy ezt a reményt nem sokkal később kegyetlen csalódás követte. Az 1598-ban kihirdetett Nantes-i Ediktum 1685-ös visszavonása maga után vonta majdnem minden protestáns templom lerombolását. Érdekesnek találjuk a protestánsok ellenségeinek azt az ügybuzgalmát, amellyel forgalmazták a Párizs közelében fekvő Charanton-i protestáns templom lerombolását ábrázoló metszetet - arról a templomról van szó, amelyet a királyi udvar protestáns tagjai látogattak. Ez is arra mutat rá, hogy a vallásos türelmetlenséget vagy a vallásszabadságot megszorító intézkedéseket majdnem minden esetben támadás kíséri, amely az illető vallás építészeti hagyománya ellen irányul -. Az 1920-as évek elején a Szovjetunióban történt események figyelmeztetnek minket a hasonló jelenségre.

A türelmetlenségtől a szabadságig

A felvilágosodás századával a türelem mindenképpen kezdett teret hódítani. De a türelem még nem teljesen biztosított szabadság. II. József, az öszták-magyar monarchia felvilágosult császára által kiadott Türelmi Ediktumot (1781) erősíteni kívánó módszerek bizonyítják ezt kiválóan. A protestánsok istentiszteleti szabadságot kaptak és jogot arra nézve, hogy birtokolhassanak épületeket erre a célra. De ezeket az épületeket nem nevezhették templomoknak, nem volt megengedve, hogy ezek homlokzata felhívja magára a járóelők figyelmét, vagy hogy főutakon és sugárutakon foglaljanak helyet. Ez vezetett a "Toleranzbethausen" kifejezéshez (olyan házak, amelyekben megengedett az imádkozás), amit a bécsiak gúnyosan "Toleranzhauser"-nek neveztek (a szabadság háza), ami azt érzékelteti, hogy kevés tiszteletet mutattak a szóbanforgó vallás iránt.

Minden vallás számára fontossá lett az a kérdés, hogy vannak-e vagy sem saját épületei. Amikor a francia protestánsok a Napoleon által 1802-ben elrendelt Alapszabályzat után végre a római katolikusokkal egyenlő jogokat értek el a saját vallásuk számára, semmi sem volt sürgősebb, mint templomokat építeni neoklasszikus stílusban, amely hasonlított a köztársaság vagy a birodalom hiva-

talos épületeire. Másrészt viszont a második birodalom idejében Eugénie császárnő megtiltotta Hausman bárónak, Párizs nagy, protestáns újratervezőjének, hogy egy protestáns templomot építtessen a párizsi Szent Ágoston templommal szemközt, mert az a császári család kriptájának volt hivatva helyet biztosítani. Sőt mi több, a *Temple du Saint Esprit* egy mellékutcába volt száműzve a Boulevard Malesherbes mögé, és a tervezőjének, a protestáns Bellarnak, aki a Szent Ágoston és a Les Halles templomok építésével is meg volt bízva, el kellett kerülnie azt a megoldást, hogy a főbejárat egy útkereszteződésre nyíljon.

Ugyanez a szemlélet érvényesült a harmadik birodalomban is az egyház és az állam szétválása után (1905). Amikor Charles Wagner liberális protestáns lelkész engedélyt kért a párizsi Városi Tanácstól, hogy megépíttesse a *Foyer de l'Ame*-t, amely nem volt távol a Place de la Bastille-től, ezt könnyen megkapta, mivel egy mellékutcába volt tervezve, homlokzata nagyon világias volt külalakjában, és ahogyan a városi szóvivő hangsúlyozta, ez a lelkész legalább "nem hitt túlságosan Istenben"!

Egy protestáns ország a svájci Vaud kanton amelyből én is származom, nem is olyan régen engedélyezte az építészeti egyenlőséget minden keresztény felekezett számára. A lekiismereti és a vallásszabadság szerepel az Alkotmányban 1798 óta. A múlt század végéig azonban a római katolikus templomoknak nem volt joguk haranglábhoz (Lausanne-ban a római katolikusok csak 1948-ban kaptak engedélyt arra, hogy harangozhassanak). 1847-ben a nemzeti egyházból való kiválásuk után a liberális evangélikus egyházzal szemben ugyanazt a megszorító intézkedést hozták; templomaik vallásos külalakkal rendelkezettek, de nem lehetett haranglábuk. Ez pedig bizonyos szempontból szabadságot nyújtott a különféle istentiszteleti formáknak, de anélkül, hogy a hivatalos jóváhagyást biztosította volna számukra.

"Az egyetlen igazi kereszténystílus"

Az egyházi épületek vallásos stílusára tett előbbi utalásunk, akár hozzájuk csatolt haranglábbal vagy anélkül, jelentőségteljes. A 19. század az építészeti stílusok elszaporodásának lehetett tanúja. A lehetséges vagy az elképzelhető összes stílusok katalógusában ez a kérdés merült fel: melyik stílus felel meg leginkább a keresztény vallás szükségének? Miközben a bankok, a törvényszékek és a közhivatalok a neoklasszikus stílust karolták fel oszlopsor utánzatokkal, a színházak és operaházak a barokk utánzásával, a szállodák pedig a rokokó szerelenségével voltak ellátva, addig a romantikus irányzat úgy vélte, a protestánsok és a római katolikusok esetében egyformán, hogy a gótikus stílus "az egyetlen igazi keresztény stílus".⁵

Ezért kisebb nagyobb mértékben a templomok megpróbálták utánozni a középkori vallásos épületeket itt-ott egy pár festői vagy római-bizántin jellemző vonásokkal. Ilyen pl. a hamburgi Szent Miklós templom, korának egyik leghíresebb alkotása.

A középkori stílus széleskörű alkalmazása nem jelenthet mást - talán az egyházak és az államok viszonyának szempontjából kevésbé -, mint az egyházak és a társadalom viszonyát. Mindenekelőtt nekünk úgy tűnik, hogy az építészetben, akár csak más területeken is, az egyházak nem akartak teljes mértékben részt venni korunk haladó folyamatában és megpróbálták visszahúzódní egy olyan stílusba, amely kipróbáltatott és ellenőriztetett a múltban, ugyanakkor ez menedéket nyújtott számukra a modern élet által részükre takargatott stresszel vagy változásokkal szemben. Mindebből az következik, hogy mivel egy teljesen esztétikus választás mellett döntöttek, hallgatólagosan megfosztották kortársaikat az építészet nyújtotta új lehetőségektől, a hátvédhelyzetet részesítve előnyben. Valóban nagyon ritkán fordulnak elő olyan vallásos épületek, amelyek a párizsi

Foyer de l'Ame-hoz hasonlóan tudatosan az áruház esztétikáját választották volna, vagy amelyek a chicagói Frank Lloyd Wright által épített *Unity Temple*-hoz hasonlóan egy új építészet látóhatárát szélesítették volna.

A szabadságot mindig vissza kell nyerni

Az egyház számára nem könnyű a 20. században megszerezni vagy megtartani építészetileg egy talpalatnyi földet a városi környezetben akkor sem, ha elméletben a vallásszabadság létezik is. Ennek felméréséhez elég arra gondolni, hogy mi történt a nagyobb amerikai városok szívében a 19. század nagy neogótikus építményeivel. A probléma, legalábbis a nyugati világban, többé nem az istentisztelet igazi szabadságának a kivívása, hanem annak ismerete, hogy hol és hogyan lehet örülni ennek a szabadságnak. Ez a felhőkarcolók közé szorulva valósul meg? Vagy a nagy városhalmazok közepén keresve az igénylők számára barátságos térközöket, amelyek felhasználhatók vallásos célra, amely végül is nem több, mint egy a sok közül? Vagy próbálva lábunkat megvetni a terjeszkedő külvárosokban? Vagy egy új látási viszonyt félig előmozdító szempontjainak keresése? Vagy pedig megelégedve a sátorokkal, amelyek szerénységükkel az igazi vallásos élet egyszerűségét hirdetik? Ebből a szemszögből nézve a vallásos szabadságot mindig meg kell találni; építészeti szempontból ugyanez a helyzet.

JEGYZETEK

¹ Lloyd M. White: *Domus Ecclesia - Domus Dei: Adaptation and Development in the Setting for Early Christian Assembly*. 1982

² Sible De Blauw: *Architecture and Liturgy in the Late Antiquity and the Middle Age - Traditions and Trends in Modern Scholarship*, Archiv für Liturgiewissenschaft, Regensburg, 33/1991, 1-34.

³ Gerhard Kunze: *Lehre, Gottesdienst, Kirchenbau in ihren gegenseitigen Beziehungen*, 2. vol., Göttingen, 1949 and 1960. Lásd még: Carol Heitz: *Recherches sur les rapports entre l'architecture et liturgie a l'époque carolingienne*, Paris, 1963.

⁴ Louis Boyer: *Liturgy and Architecture*, 1967.

⁵ Georg Germann: *Neugothik - Geschichte ihrer Architekturtheorie*, Stuttgart, 1974; Phoebe B. Stanton: *The Gothik Revival and American Church Architecture - An Episode in Taste*, Baltimore, 1968.

Dr. ROBERT TRAER

HIT AZ EMBERI JOGOKBAN; KIHÍVÁSUNK AZ 1990-ES ÉVEKBEN*

Kettős kihívással állunk szemben: egyrészt korunk eszményei, másrészt hitből fakadó elkötelezettségünk késztetnek az emberi jogok támogatására. Háború, etnikai tisztogatás, éhség és vallási türelmetlenség teszi szükségessé az emberi jogokért való küzdelmet most inkább, mint bármikor. Ugyanakkor a nagyobb együttműködés a különböző vallások képviselői között, és az emberi

* Angolból fordította dr. Szabó Árpád.